

Zij die geliefd zijn

Victoria Hislop bij Boekerij:

Het eiland
Plaza Granada
Het kleine paradijs
De zonsopgang
Ansichtkaarten uit Griekenland
Zij die geliefd zijn

Victoria Hislop

Zij die geliefd zijn

In de nasleep van de Tweede Wereldoorlog
raakt een Griekse familie diep verdeeld.
Hoe vinden ze de weg naar elkaar terug?

ISBN 978-90-225-8823-9
ISBN 978-94-023-1440-3 (e-book)
NUR 302

Oorspronkelijke titel: *Those Who Are Loved*
Vertaling: Erica Feberwee
Omslagontwerp: Headline Publishing Group, bewerkt door
DPS Design & Prepress Studio, Amsterdam
Omslagbeeld: © Konrad Ufer / EyeEm / Getty Images (raam),
© 4Corners Images (zeezicht)
Zetwerk: Mat-Zet bv, Huizen

© 2019 Victoria Hislop
© 2020 Nederlandse vertaling Meulenhoff Boekeryj bv, Amsterdam

Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, internet of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor mijn oom
Neville Eldridge
15 juni 1927 – 19 maart 2018

Proloog

Athene, 2016

Het was feest in het kleine appartement. Vier generaties hadden zich verzameld om een verjaardag te vieren. Een tengere vrouw met zilvergrijze haren keek glimlachend toe terwijl haar achterkleinkinderen uitgelaten om de groep heen renden en de volwassenen haar toezongen:

*Pandoú na skorpízis,
Tis gnósis to fos,
Kai óloi na léne,
Na mía sofós.*

Themis Stavridis kon de woorden inmiddels dromen, zo vaak had ze die al gehoord. Toch luisterde ze aandachtig terwijl haar werd toegewenst dat ze het licht van haar kennis zou mogen verspreiden, opdat iedereen zou beamen hoe wijs ze was. En ondertussen dacht ze aan alle wijsheid die ze had gedeeld. Haar hele familie kende haar ‘geheime’ recepten; Themis had hun geleerd hoe ze een vuur stookten dat langzaam en gelijkmatig brandde, en hoe ze het verschil konden zien tussen eetbare en giftige bessen. Dus ja, in praktisch opzicht had ze het licht van haar kennis wel verspreid.

De familie zat dicht opeengepakt, achttien man sterk, rond de oude mahoniehouten tafel, met een aantal van de kinderen bij hun ouders op schoot. De taart was op, de maaltijd achter de rug, en nu de middag ten einde liep begonnen de jongere generaties rusteloos te worden en steeds vaker onopvallend op hun telefoon te kijken. Het driekamerappartement was te klein voor zo veel jeugdige energie, dus de moeders instrueerden hun kinderen om netjes, een voor een, afscheid te nemen van de negentigjarige.

Vanuit zijn oude, enigszins sjofele leunstoel had ook de man van Themis de feestelijkheden meebeleefd. Althans, hij was erbij geweest. Voordat de kinderen naar huis gingen vormden ze een rij bij zijn stoel om hem een kus te geven; sommige konden net bij zijn wang, andere gaven hem een zoen op zijn hoofd. Hij leek het nauwelijks te beseffen. Zijn gezicht was als een huis waarin de lichten de afgelopen vijf jaar een voor een waren uitgegaan. Op een dag als vandaag was het contrast met de stralende verschijning van zijn vrouw des te opvallender. Giorgos Stavridis had er geen idee van dat de meeste verjaardagsgasten zijn nakomelingen waren; kinderen en kleinkinderen die hun bestaan aan hem te danken hadden. Sterker nog, er waren momenten dat de aanwezigheid van al die 'vreemden' hem in de war bracht en verontrustte.

Het afscheid en de oprecht gemeende belofte om snel weer langs te komen namen de nodige tijd in beslag, maar uiteindelijk was iedereen vertrokken. Op tafel stonden de restanten van de *pastítsio*, *spanakópita* en *dolmadákia*; genoeg voor nóg een verjaarsfeest. Van alle schalen was alleen die van de chocolade-slagroomtaart leeg, op een paar kruimels en wat glazuur na. De taart was keurig in punten gesneden en rondgedeeld op papieren bordjes; een daarvan stond op de armleuning van de stoel van de oude man.

Twee kleinkinderen waren gebleven: Popi, die vlakbij woonde, en Nikos, die voor de verjaardag van zijn oma uit Amerika was overgekomen. Hij zat met zijn laptop in een hoek van de kamer, terwijl Popi de gebruikte glazen op een blad zette.

'Ik zal u helpen met opruimen, *yiayía*.' Ze stapelde de vuile bordjes op elkaar en schepte het eten dat was overgebleven in plastic bakjes.

'Laat maar, *Popi mou*. Dat hoeft niet. Jullie jonge mensen hebben het altijd zo druk. En dat begrijp ik.'

'Welnee, *yiayía*. Zo druk heb ik het nou ook weer niet. Dat valt best mee. Helaas.' Dat laatste zei ze zo zacht dat haar oma het niet hoorde. Popi was vertaler, maar ze werd slecht betaald en ze werkte in deeltijd. Om wat bij te verdienen was ze op zoek naar een baantje in de horeca.

Heimelijk was de oude dame haar kleindochter dankbaar voor haar hulp. De chaos na het feest was ronduit ontmoedigend.

Popi was slank, ze had lange benen en ze stak meer dan een kop boven haar oma uit, van wie ze haar hoge jukbeenderen en sierlijke handen had geërfd. Themis was nogal geschrokken van haar nieuwste kapsel. Haar kleindochter had haar hoofd aan één kant kaalgeschoren. Het haar aan de andere kant viel nog tot op haar schouder, maar was paars gestreept. De neuspiercing, een klein glinsterend knopje, had ze al een paar jaar.

‘Kijk nou toch hoeveel er over is!’ mopperde ze. ‘Het is pure verspilling! We zouden zuiniger moeten zijn met ons eten. Zeker nu het crisis is.’

‘Crisis?’

‘Ja, we zitten midden in een crisis, yiayιά!’ Popi had niet in de gaten dat haar oma het plagend bedoelde.

‘Dat weet ik, *agápi mou*,’ zei de oude dame sussend. ‘Natuurlijk weet ik dat. Iedereen heeft het erover. Maar op een dag als vandaag wilde ik vieren hoe rijk we, ondanks alles, nog altijd zijn.’

‘Ik voel me gewoon schuldig. Daar kan ik niks aan doen.’

‘Dat begrijp ik. Maar probeer dat gevoel van je af te zetten, *agápi mou*. Doe het desnoods voor mij.’

In het kleine keukentje was maar net genoeg ruimte om samen de afwas te doen. Popi droogde af en hoefde dankzij haar lange benen niet op een stoel te gaan staan om alles – ook op de bovenste plank – weer in de kast te zetten.

Toen ze klaar waren en de keuken aan kant was, liepen ze het balkon op. Om daar te komen moesten ze over de benen van Giorgos heen stappen. Nikos volgde hun voorbeeld.

Net als Popi was hij achter in de twintig, maar daarmee hield de overeenkomst op. De tegenstelling had nauwelijks groter kunnen zijn. Nikos was keurig in het pak, Popi droeg een legging met een τ -shirt. Ze hadden elkaar de afgelopen tien jaar maar een paar keer gezien; telkens wanneer er iets te vieren was in de familie. Bij die gelegenheden waren ze altijd naar elkaar toe getrokken; Popi om haar neef te bestoken met een spervuur van vragen over de Amerikaanse politiek, en op zijn beurt toonde Nikos zich steeds geïnte-

resseerder in de Griekse samenleving. Ondanks de verschillen in kansen en privileges hadden ze allebei een academische opleiding gevolgd, waardoor ze intellectueel aan elkaar gewaagd waren.

Nikos, die was opgegroeid in een vrijstaande villa met rondom gazons, verbaasde zich over wat hij van het Griekse leven te zien kreeg. Doordat de ramen altijd openstonden en de luiken niet goed sloten, hadden burens vaak maar weinig geheimen voor elkaar. Gesprekken die met stemverheffing werden gevoerd, huilende kinderen, televisies met het geluid veel te hard, een radio die de hele dag aanstond, de dreunende bassen van ruige popmuziek... Nikos had geconstateerd dat stilte hier net zo zeldzaam was als privacy.

Haar 'Amerikaanse neef', zoals Popi hem noemde, verbaasde zich er ook over hoe de waslijn persoonlijke informatie verschaftte. Het aantal gezinsleden, hun leeftijd, hun maat, het was allemaal moeiteloos vast te stellen door naar het wasgoed te kijken. Zelfs het soort werk dat mensen deden en de politieke opvattingen die ze koesterden waren doorgaans maar al te duidelijk.

Het ontging Themis niet dat haar kleindochter naar een balkon aan de overkant van het plein stond te staren. De lange rij zwarte t-shirts die daar aan de lijn hing maakte Themis bang.

'Denkt u dat ze van de Chrysí Avgí zijn?' Ook Popi klonk verontrust.

'Ik ben bang van wel. Zowel de vader als de drie zoons.'

'Wat is dat? De Chrysí Avgí?' vroeg Nikos.

'Dat zijn de fascistten,' antwoordde Popi. 'Gewelddadig. Anti-immigratie.'

De dag tevoren waren er op televisie beelden uitgezonden van een demonstratie van de ultrarechtse partij, en wat ze daarbij had gezien boezemde Themis een hevige angst in.

Samen met haar kleinkinderen liet ze haar blik in het rond gaan. Er was altijd wel wat te zien op het plein. Een groepje kleine jongens schopte tegen een bal, terwijl hun moeders op een bankje al kletsend zaten te roken. Drie tieners zetten hun brommer op de stoep en liepen een café binnen. Een man hield een andere man staande, ogenschijnlijk voor een vuurtje, maar zowel Popi als Ni-

kos zag dat er een klein pakketje van eigenaar wisselde.

Themis had geen rust om te blijven zitten. Het balkon was een groene oase, en alle planten moesten water hebben. Wanneer ze dat had gedaan, ging ze de boel aanvegen en schoonspuiten.

Ondertussen vroeg Popi of ze koffie mocht zetten. ‘Wil *pappou* ook, denkt u...’

‘Nee, hij drinkt geen koffie meer. Die laat hij maar koud worden. De laatste keer dat hij naar het *kafenio* ging is al meer dan twintig jaar geleden. Het was vlak na mijn verjaardag. Daarom weet ik het nog. Hij deed zo vreemd toen hij thuiskwam. Ik wist meteen dat het de laatste keer was geweest. En volgens mij heeft hij daarna thuis ook nooit meer koffie gedronken.’

Nikos wierp een spijtige blik op zijn grootvader. Zelfs hij wist wat het betekende wanneer een Griek niet meer naar het *kafenio* ging.

‘Hij leeft in zijn eigen wereld,’ zei Themis.

‘En dat is misschien maar goed ook,’ verzuchtte Popi. ‘Zo fraai is het allemaal niet in de echte wereld.’

Themis schonk haar een verdrietige blik.

‘Het spijt me dat ik zo somber klink, *yiayia*.’

Themis gaf de hand van haar kleindochter een bemoedigend kneepje. ‘Uiteindelijk komt het allemaal weer goed. Echt waar.’

‘Hoe weet u dat zo zeker?’

‘Het is zo. Soms lijkt het alsof het de verkeerde kant uit gaat met de wereld, maar over het geheel genomen wordt het er toch steeds een beetje beter op.’

‘Hoe kunt u dat nou zeggen? Er staan lange rijen voor de gaarkeukens! Er slapen mensen op straat, in portieken!’

‘Natuurlijk, en dat is afschuwelijk. Maar we zijn zo gefocust op het heden. Het zou geen kwaad kunnen om af en toe ook eens achterom te kijken. Dan beseft je dat het allemaal nog veel slechter kan.’

Popi nam haar onderzoekend op.

‘Ik weet wat je denkt, *agápi mou*. Jij vindt dat ik met geld smijt, dat ik niet zo veel eten zou moeten weggooien. Maar toen ik zo oud was als jij, toen gooiden we niks weg. Helemaal niks. Niet dat ik dat nu wel zou moeten doen, maar...’

‘Ik bedoelde het niet als kritiek.’

‘Dat weet ik, kindje.’

‘U bent al zo oud, yiayiá. U hebt zo veel meegemaakt. Ik vraag me wel eens af waar een mens al die herinneringen moet laten.’

‘Tja, het is stampvol hierboven.’ Themis tikte tegen de zijkant van haar hoofd. ‘Wanneer ik naar beneden kijk, dan zie ik het plein niet alleen zoals het nu is, maar ook zoals het vroeger was.’

‘En vindt u het dan jammer dat er zo veel is veranderd?’ vroeg Nikos. ‘Verlangt u dan naar vroeger?’

‘Niet in alle opzichten. Ze hebben het wel over de goede oude tijd, maar toen gebeurden er ook dingen die helemaal niet goed waren. Om dat te beseffen hoef ik alleen maar naar het plein te kijken.’

‘Waar denkt u dan aan?’

‘Zie je die foto op het dressoir? Daar. Helemaal rechts.’

Vanwaar ze zaten kon Popi door de openstaande deuren de woonkamer in kijken.

‘Die foto van u met uw zus? Bedoelt u die?’

‘Dat is mijn zus niet. Dat is Fotini. Ze zat bij me in de klas, en we waren beste vriendinnen. Misschien wel hechter dan zusjes.’

De oude dame wees door de spijlen van het balkon naar een hoek van het plein.

‘Daar lag ze. Doodgegaan van de honger.’

Popi keek haar oma ongelovig aan, geschokt door de onverbloemde onthulling. Toen tuurde ze naar de hoek die Themis aanwees.

‘Het was tijdens de bezetting. Door de hongersnood zijn er toen honderdduizenden doden gevallen.’

‘Wat verschrikkelijk!’ zei Nikos. ‘Ik heb nooit geweten dat de situatie zo wanhopig was.’

Zijn vader had hem ooit, toen hij nog klein was, in grote lijnen de geschiedenis van Griekenland verteld. Wat hem daarvan vooral was bijgebleven waren de Val van Constantinopel in 1453 en de Griekse Revolutie in 1821. Uit de recente geschiedenis kende hij niet één premier, terwijl hij wel alle Amerikaanse presidenten kon opsommen. Keurig in chronologische volgorde. Het was iets waar

hij, als vroegwijs kind, op feestjes altijd veel eer mee had ingelegd. Pas toen hij wat ouder werd had hij meer belangstelling voor Griekenland gekregen, en als tiener was hij zelfs op Griekse les gegaan, in een poging aansluiting te vinden met de cultuur waarvan hij afstamde.

‘Ja, dat was het. Echt verschrikkelijk! Fotini was nog zo jong...’ Themis zweeg, worstelend met haar emoties. ‘We hadden áltijd honger. Dus wanneer er genoeg is – zoals nu – vind ik het heerlijk om royaal te koken. Maar ik begrijp dat jullie dat verspilling vinden.’

‘Zo voelt het wel, yiayía.’ Popi drukte glimlachend haar arm. ‘Maar misschien mag ik wat mee naar huis nemen?’

‘Natuurlijk! Zo veel als je wilt!’

Het was inmiddels een vast ritueel dat ze beladen met kliekjes bij haar grootouders vertrok. Met de inhoud van de plastic trommels haalde ze moeiteloos het eind van de week, en dan was er ook nog genoeg voor haar huisgenoten.

Vanuit de woonkamer hoorde ze het zachte snurken van haar grootvader, soms onderbroken door gemompel.

‘Wat denkt u dat hij droomt, yiayía?’ vroeg Nikos.

‘Geen idee. Ik geloof niet dat hij nog veel bewuste gedachten heeft.’

‘Maar is het niet zo dat je herinneringen doorleven in je onderbewuste?’

‘Tja, ik weet het niet. Soms benijd ik hem om de ruimte in zijn hoofd. Om de innerlijke rust die dat geeft.’

‘Hoe bedoelt u?’ vroeg Popi.

‘Ach, ik herinner me misschien wel te veel. En daar heb ik het soms moeilijk mee. Herinneringen kunnen ook té levendig zijn.’

Even bleef het stil. De zon was inmiddels onder, de straatlantaarns gingen aan.

In een impuls boog Themis zich naar voren en legde haar hand op die van Popi. ‘Laten we de deur uit gaan voor een kopje koffie,’ stelde ze fluisterend voor. ‘Dan kunnen we ook naar het kerkje. Dat doe ik altijd op mijn verjaardag.’

‘Om te bidden?’ Popi klonk verrast. Ze wist dat haar oma niet gelovig was.

‘Nee, agápi mou. Om kaarsjes op te steken.’

‘Had u er nog niet genoeg op uw taart?’ plaagde Popi.

Themis glimlachte.

‘Voor wie steekt u een kaarsje op?’ vroeg Nikos nieuwsgierig.

‘Dat vertel ik je bij de koffie. Kom.’ Ze keek hem aan, zoals altijd licht geëmotioneerd door de herinnering aan degene naar wie hij was vernoemd.

Omringd door familie had Themis die dag spijtig bedacht dat ze niets had om haar kinderen en kleinkinderen na te laten. De mahoniehouten tafel, die de sporen droeg van intensief gebruik, was in het hele appartement waarschijnlijk het enige van waarde.

Maar misschien was er iets anders wat ze kon nalaten. Er waren dingen die ze haar kleinkinderen wilde vertellen, en nu Giorgos in zijn eigen wereld leefde, vond ze dat ze daar niet langer mee hoefde te wachten. Haar levensverhaal mocht dan geen erfstuk zijn, het was het enige wat ze te bieden had, en ze zou het aan deze twee jonge mensen geven. Ze hield van al haar kleinkinderen evenveel, maar alleen Popi had ze sinds haar geboorte bijna dagelijks gezien. En voor Nikos bewaarde ze een speciaal plekje in haar hart, ook al zag ze hem maar eens per jaar.

Haastig maakten ze zich gereed om de deur uit te gaan. Nikos hielp zijn oma in haar vest, terwijl Popi haar verschoten rode jas uit de tweedehandswinkel aanschoot.

Nikos zou de volgende morgen weer op het vliegtuig naar Amerika stappen, en Themis wilde hem niet laten gaan zonder een portie verse baklava en een kopje echte Griekse koffie. Zelfs na de overvloedige lunch kon hij haar aanbod niet weigeren, en het duurde niet lang of ze zaten bij de *zacharoplasteío* om de hoek.

Zodra ze zich aan een tafeltje hadden geïnstalleerd, begon Themis met haar verhaal.

1

1930

De zoom van een rok die langs haar wang streek, de houten vloerplanken die trilden onder de dreunende voetstappen van haar broers en haar zusje, gerinkel van porselein en de aanblik van haar moeders bruine gespmolières, die de contouren van haar misvormde voeten verrieden. Dat waren Themis' eerste herinneringen.

Met een groot huis en een nog grotere tuin, met een man die maandenlang op zee zat, en vier kinderen om voor te zorgen, was Elefthería Korális altijd bezig. Ze had geen tijd om met haar jongste te spelen. De kleine Themis bracht haar eerste jaren door in een staat van blijmoedige verwaarlozing en groeide op in de overtuiging dat ze zich onzichtbaar kon maken.

Het huis in neoclassicistische stijl aan de Odós Antigonis was Elefthería's bruidsschat geweest toen ze met Pavlos trouwde. Ze had het geërfd van haar moeder. Met zijn royale balkon, rijkversierde zuilen en barokke ornamenten langs de daklijn was het duidelijk bedoeld om indruk te maken. Binnen waren de plafonds afgewerkt met kroonlijsten, de vloeren deels betegeld en deels belegd met glimmend gewreven parket. De neergang van het imposante huis was begonnen op de dag dat de werklieden hun gereedschap inpakten. Het pleisterwerk van de gebeeldhouwde kariatiden die de bovenramen sierden was nog niet eens droog geweest toen het verval al had ingezet.

Doordat het geld voor onderhoud en reparaties ontbrak, vormden verrotte vloerdelen en scheuren in het metselwerk een voortdurend gevaar voor de bewoners. De eens zo welgestelde familie was financieel in zwaar weer terechtgekomen. Zeventig jaar eerder hadden de voorouders van Themis' moeder nog deel uitgemaakt

van de groeiende koopliedenstand, maar door onverstandige investeringen was van alle rijkdom alleen het huis nog overgebleven. Een groot deel van de inboedel, waaronder schilderijen en zilverwerk, was in de loop der jaren verkocht. Van het meubilair was alleen wat Frans antiek aan de veilinghamer ontkomen. Verder waren er nog wat sieraden.

Themis wist niet beter en stelde zich voor dat alle gezinnen in staat van oorlog verkeerden met een huis dat dreigde uit elkaar te vallen. Door de gebarsten ramen kwam stof naar binnen. Het gebeurde regelmatig dat er een brok pleisterwerk losliet uit het plafond, en wanneer het hard waaide, lag de stoep bezaaid met kapotte dakpannen. 's Winters en in het voorjaar werd Themis uit haar slaap gehouden door regenwater dat in talloze emmers drupte. Het geluid was bijna muzikaal, en het groeiende aantal opvangbakken vormde een graadmeter voor de staat van verval waarin het huis verkeerde.

Een ander huis, een eindje verderop in de straat, was al dichtgetimmerd, maar geschikter voor menselijke bewoning dan de beschimmelde villa van de familie Koralis, die het huis deelde met een aanzwellende populatie bacteriën die zelfs sporen begonnen te vormen. De begane grond was zo goed als vergaan. Van de vloer steeg een rottingslucht op, die ook de muren doordeesemde.

De kinderen hadden in het hele huis vrij spel; ze waren blind voor de gevaren die het verval opleverde, en vulden de villa met hun luide stemmen en de herrie van hun wilde spelletjes. Themis was nog te klein om mee te doen, dus ze zat op de onderste tree en keek toe terwijl haar broers en haar zusje de grote trap op en neer renden en van de gladde houten leuning gleden. Drie van de balusters waren gespleten, waardoor er een gevaarlijke kier gaapte, met daarachter een steile val.

Met grote ogen van verrukking zag Themis hoe Thanasis, Panos en Margarita op haar af kwamen suizen. Hun moeder lette niet op en liet zich alleen zien wanneer er een kind uit de bocht vloog en onzacht op de tegels belandde. Zodra er gehuil klonk kwam ze toegesneld. Ze bekeek de schade, en wanneer die beperkt bleef tot een flinke buil of een blauwe plek, wiegde ze het slachtoffer tot het

snikken bedaarde. Dan ging ze haastig weer aan het werk. Het kleed dat onder aan de trap lag zat nog onder de bloedvlekken van Thanasis' laatste doodsmak. Elefthería had – vergeefs – haar best gedaan het schoon te schrobben, maar het zou niet lang duren of de vlekken vielen weg in de verschoten bruin- en roodtinten van het tapijt.

Ondanks een verbod om onder de zware mahoniehouten eettafel te kruipen, zat Themis er vaak. Het was haar geheime plek, waar ze verstopt achter het overhangende geborduurde kleed kon luis-teren naar wat er om haar heen gebeurde. Ze voelde zich er veilig, maar net als in de rest van het huis loerde ook daar gevaar. Een van de vloerdelen onder de tafel was doorgerot, met als gevolg een gat dat groot genoeg was om haar voet erin te steken. Wanneer ze groter werd zou haar been in de kamer eronder te zien zijn. 'Dan val je door de vloer,' zei haar moeder. 'En dan ben je dood.'

De stem van haar moeder was verbonden met waarschuwingen, met dingen die Themis moest doen, of die ze juist moest laten.

Pavlos Koralis kwam alleen naar huis wanneer het koopvaardij-schip waarop hij voer als kapitein in Piraeus aanlegde. Hij was een reus van een man, die zijn twee dochters moeiteloos tegelijk de lucht in tilde. Themis kon maar niet begrijpen waarom Margarita wanneer hun vader thuis was nog gemener tegen haar deed dan anders. Ze wist niet dat haar grote zus zich al vanaf Themis' ge-boorte van haar plaats verdrongen voelde. Margarita had een he-kel aan delen, vooral wanneer het ging om de aandacht van haar vader. Bij zijn thuiskomst bracht Pavlos altijd een tas vol vreemde, exotische cadeautjes mee. Geborduurde pantoffeltjes uit China, een zakmes voor de jongens, een ongeslepen edelsteen voor zijn vrouw – ze wist nooit of die echt was of namaak. Uit India kwamen houten olifantjes, wierookstokjes en lappen zijde. 'Artefacten' die zorgden voor een kleurig accent in huis en die in de plaats kwamen van de kostbare maar saai-erfstukken die waren verkocht omdat de kinderen schoenen nodig hadden.

Wanneer Pavlos verlof had was de anarchie in huis nog groter dan gebruikelijk. Elefthería Koralis had haar handen toch al vol aan het huishouden, maar de aanwezigheid van haar man zorgde

voor nog meer verplichtingen, en niet alleen in de slaapkamer. Er moest uitgebreider worden gekookt, ze had meer was weg te werken, met als gevolg dat haar moeder in de ogen van Themis nóg uitgeputter leek, en dat de vloer nóg viezer was dan anders.

Zodra ze kon, verstopte ze zich op haar geheime plek. Wanneer haar vader thuis was kwam er regelmatig bezoek over de vloer, en dat betekende dat er tijdens de maaltijden maar al te vaak met de vuist op tafel werd geslagen, wat een siddering door het houten dak boven haar hoofd deed gaan. Al heel jong raakte Themis vertrouwd met bepaalde woorden en namen die met stemverheffing werden uitgesproken en die bijna altijd vergezeld gingen van kreten van verontwaardiging: ‘Venizelos!’ ... ‘De koning!’ ... ‘De Turken!’ ... ‘De Joden!’

Ze was amper drie toen ze voor het eerst over ‘de catastrofe’ hoorde praten. Hoe had die kunnen gebeuren? Wie was daarvoor verantwoordelijk? Het was inmiddels jaren later, maar nog altijd werd er aan eettafels in het hele land gediscussieerd over de vraag wie de gebeurtenissen in gang had gezet die in 1922 hadden geleid tot de verwoesting van Smyrna, de mooiste stad in Klein-Azië. De talloze Griekse doden die daarbij waren gevallen zouden nooit worden vergeten. Net zomin als het land ooit zou kunnen vergeten hoe de miljoenen vluchtelingen de maatschappij ingrijpend en onherroepelijk hadden veranderd.

Themis kwam tot de ontdekking dat ook mensen die als vrienden met elkaar omgingen, zoals Pavlos Koralis en zijn gasten, het niet altijd met elkaar eens waren. Maar ze ontdekte nog iets. Namelijk dat na elke woordenwisseling broederlijk het glas werd geheven. Dan sloegen de mannen de ene na de andere *tsípouro* achterover en zetten hun glas met zo veel kracht weer neer dat er deuken in de tafel kwamen. Het heldere vuurwater deed hun passie en woede hoog oplaaien, waardoor ze ten slotte in rauw gezang losbarstten.

Het gebeurde soms dat Themis op de laarzen van haar vader in slaap viel, maar uiteindelijk werd ze door haar moeder altijd onder de tafel vandaan getrokken.

Vanuit haar schuilplaats luisterde Themis ook haar ouders wel

eens af, en wanneer haar vader weer op zee zat, hoorde ze de gedempte gesprekken tussen haar moeder en haar oma van vaderskant. Die kwam regelmatig langs, ook al was ze bepaald niet altijd welkom. De gesprekken leken doorgaans te draaien om de vervalten staat van het huis en de vraag hoe lang ze er nog konden blijven wonen. Op een dag, tijdens een van de vele bezoeken van haar oma, hoorde ze iets wat diepe indruk maakte.

‘Een scheepswrak, dat is het! Ze kunnen hier geen dag langer blijven!’

Haar oma klonk verontwaardigd, maar Themis was verrukt van het beeld van hun huis als een schip. Op stormachtige dagen, wanneer de wind door de gebarsten ramen floot, kraakte en sidderde de villa inderdaad alsof ze op zee zaten.

De reactie van haar moeder verraste haar.

‘Hoe durft u!’ snauwde Elefthería. ‘U zou zich moeten schamen! Het is ons huis! Ga weg! Ik meen het! Wegwezen!’

Het klonk schor, door de inspanning om fluisterend duidelijk te maken hoe woedend ze was.

‘Maar ik maak me zorgen!’ *Kyría* Koralis liet zich niet ontmoedigen. ‘De kinderen hebben recht op een fatsoenlijk dak boven hun hoofd waar het niet...’

Elefthería liet haar niet uitpraten. ‘Waag het niet om dat tegen ze te zeggen!’

De strijd van de oudere dame om haar kleinkinderen te ‘redden’ werd doorgaans subtieler gevoerd. Themis hoorde veel meer dan voor haar oren bestemd was, en ze had al snel in de gaten van welke sluwe tactieken grote mensen zich bedienden.

‘Ik maak me zorgen om je vrouw,’ zei *kyría* Koralis tegen haar zoon wanneer die met verlof thuis was. ‘Ze moet hier zo hard werken. Waarom verhuizen jullie niet naar iets kleiner, iets met minder onderhoud?’

Om de villa op orde te houden waren minstens twee dienstmeisjes nodig, en het gezin kon zich er niet eens één veroorloven.

Omdat haar schoonmoeder haar bemoeizieke opmerkingen zelden rechtstreeks tot háár richtte, reageerde Elefthería op haar beurt via haar echtgenoot.

‘Dit is ons huis,’ zei ze tegen Pavlos. ‘Wát je moeder ook zegt, wát ze er ook van vindt, ik red me wel.’

Zelfs Pavlos begreep dat zijn moeder simpelweg jaloers was op zijn vrouw, omdat die zo’n indrukwekkende villa in het huwelijk had ingebracht. Dus de wederzijdse afkeer verbaasde hem niet. Wanneer hij het ter sprake bracht bij zijn vrienden, waren die het er allemaal over eens dat het normaal was voor een moeder om een hekel te hebben aan haar schoondochter, en andersom. Elefthería vond dat haar bemoeizieke *petherá* haar gezag ondermijnde, zowel bij haar man als bij haar kinderen. Op haar beurt vond kyría Koralis dat ze als moeder en oma het volste recht had om bij het reilen en zeilen van het gezin betrokken te worden.

Themis keek uit naar haar bezoeken, want haar oma bracht altijd iets lekkers mee. Een slagroomtaart of ander gebak.

Zulke dingen maakte Elefthería nooit, en het enthousiasme waarmee de kinderen reageerden sterkte haar in haar gevoel dat ze tekortschoot. Met als gevolg dat ze een nog grotere hekel kreeg aan haar volslanke, altijd opgewekte schoonmoeder. Kyría Koralis mocht dan bijna zestig zijn, ze had nog niet één grijze haar.

Net als zijn moeder stond ook Pavlos Koralis altijd onaangekondigd op de stoep. Wanneer hij met verlof kwam, was dat opwindend. Maar hij vertrok ook weer onaangekondigd. Dan was hij van de ene op de andere dag verdwenen, waardoor de kinderen zich in de steek gelaten voelden. Themis wist het al wanneer ze wakker werd, in het bed dat ze deelde met haar zus. Dan vulde zijn bulderende stem niet langer het huis. Dan voelden de grote kamers akelig leeg en hernam het leven zijn vertrouwde loop. De kinderen hervatten hun gekibbel. Thanasis en Panos gingen weer met elkaar op de vuist; eerst speels, maar het eindigde altijd met een bloedneus of schade aan het meubilair. Margarita deed gemeen tegen haar kleine zusje. En hun oma kwam op bezoek; niet om te helpen, maar om toe te kijken terwijl haar schoondochter kookte, streek, schoonmaakte en de was ophing. Daarbij kon ze het nooit laten een opmerking te maken over Elefthería’s ruwe handen, die rood waren van het schrobben.

Omdat haar moeder altijd bezig was, moest Themis zichzelf ver-

maken. Het kind wist niet beter of haar moeder had het druk, en het werk dat ze deed was niet alleen dringend, maar kwam bovendien elke dag terug.

Naarmate ze ouder werd zocht Themis steeds vaker haar toevlucht in haar geheime plek onder de tafel. Toen haar moeder op een ochtend in de winter naar de markt was vertrokken en de vierjarige Themis weer eens was weggekropen achter het overhangende tafelkleed, hoorde ze een harde klap. Het klonk alsof de zware voordeur in het slot viel. Blijkbaar was haar moeder sneller terug dan gebruikelijk.

Maar Themis vergiste zich.

In de loop van de jaren waren er diepe scheuren in de muren ontstaan, die door de talloze barsten in het pleisterwerk en de afbladderende verf nauwelijks opvielen. Na een reeks lichte aardshokken die zich in de afgelopen decennia hadden voorgedaan was de nauwelijks waarneembare beving van die dag de druppel die de emmer deed overlopen. Niet alleen de muren begaven het, maar ook de fundering van het huis raakte ontzet.

Toen Themis uit haar schemerige holletje onder de tafel tevoorschijn kwam, besepte ze dat het ongewoon licht was in de kamer. Doorgaans zorgden de luiken ervoor dat het daglicht werd gedempt. Maar de luiken waren verdwenen. Net als de ramen. En net als de muren. Er was niets meer wat het licht buitensloot. Ze liep naar de rand van de kamer en keek naar beneden. Vanwaar ze stond kon ze de hele straat overzien – de bomen, een tram in de verte, mensen die kwamen aanlopen. Pal voor haar gaapte een afgrond.

Op de stoep beneden haar ontstond inmiddels een oploop van voorbijgangers, die omhoogwezen naar het kleine meisje in haar lichtroze jurk. Zoals ze daar stond, leek ze gevat in de lijst van een schilderij. Themis wuifde vrolijk naar de mensen en schuifelde nog dichter naar de rand om te kunnen verstaan wat ze riepen.

Toen Elefthería met haar zware boodschappentassen de straat in kwam lopen, zag ze dat zich een menigte voor haar huis had verzameld. En dat haar huis eruitzag als een kast waarvan de deur was verdwenen. In het kleine figuurtje in de woonkamer herkende

ze haar jongste dochter, die argeloos haar beentjes over de rand liet bengelen.

De vloer waarop het kind zat werd door niets ondersteund en leek te zweven.

Elefthería Koralis liet de boodschappen uit haar handen vallen en zette het op een rennen. De mensen weken haastig voor haar uiteen.

‘Themis! Lieverd! Agápi mou!’

‘Mána!’ riep Themis verbaasd terug, want zo kende ze haar moeder niet. ‘Koíta!’ Ze wees om zich heen.

Op de straat beneden haar zwol de menigte nog steeds aan. Het was verbijsterend hoe snel de hele straat was uitgelopen.

Zelfs voor een volwassen man zou de sprong vanaf de eerste verdieping een uitdaging zijn geweest. Een kind zou het waarschijnlijk niet overleven als het op de berg puin, verwrongen metaal en brokken pleisterwerk terecht kwam.

‘Blijf zitten...’ Elefthería hief bezwerend een hand naar haar dochter en probeerde haar stem vast te doen klinken. ‘Gewoon stil blijven zitten. We komen je helpen.’

Moeizaam zocht ze zich een weg tussen het puin, maar al snel keerde ze zich smekend om naar de verzamelde menigte. Iemand had een deken gehaald. Nog drie andere mannen boden zich aan om te helpen Themis op te vangen. Ze werkten zich over het puin van de ingestorte gevel. Met luid geraas begaf een van de zijmuren het. Themis gilde het uit, net zoals haar zus en haar broer dat deden wanneer ze de trapleuning af suisden, en waagde de sprong. Ze landde soepel en op twee benen in het midden van de ruwe wollen deken, en voordat ze besepte wat er gebeurde, werd ze als een pakketje omhooggegooid naar de uitgestrekte handen van de menigte. Haar redders tuimelden over elkaar heen, in een poging het vallende metselwerk te ontwijken.

Enmaal op veilige afstand van het huis werd Themis uit de deken bevrijd en aan haar moeder overgedragen. Terwijl Elefthería haar in haar armen wiegde, was het alsof de wereld haar adem inhield en zakte het hele huis in elkaar. De muren, die stuk voor stuk andere muren hadden gestut, begaven het. Niet aarzelend, niet ha-

perend, maar in één snelle, bijna sierlijke beweging. De toeschouwers raakten bedolven onder het stof. Ze deinsden haastig achteruit en schermden hun ogen af tegen het gruis.

Op dat moment kwamen Thanasis, Panos en Margarita de straat in lopen. Bij het zien van de menigte keken ze elkaar verbaasd aan, want omdat ze niet over de hoofden heen konden kijken, hadden ze geen idee wat de reden van de oploop kon zijn.

Panos trok de man die voor hem stond aan zijn mouw. En toen die niet reageerde, deed hij het nog eens. ‘Hé!’ riep hij boven het lawaai uit. ‘Wat is er aan de hand?’

Toen draaide de man zich eindelijk om. ‘Er is een huis ingestort. Nu net! Pal voor onze ogen. Het is gewoon in elkaar gezakt.’

De kinderen hadden hun oma het vaak genoeg tegen hun vader horen zeggen: ‘Dit huis gaat ooit voor onze ogen instorten.’ En ze wisten niet beter of het lekte, en hun bed lag bezaaid met brokken pleisterwerk. Yiayía had gelijk gekregen. Dat was duidelijk.

‘Waar is mama?’ vroeg Margarita met betraande ogen.

‘En waar is de kleine?’ vroeg Panos. Ook al was ze inmiddels vier, voor haar broers en haar zusje was Themis nog altijd ‘*i mikri*’.

‘We vinden ze wel,’ zei Thanasis vastberaden, zich bewust van zijn positie als de oudste van hen drieën.

Het was voorbij. Het huis lag volledig plat. De menigte begon zich te verspreiden. Toen pas kregen de kinderen zicht op wat er was gebeurd. Met grote ogen staarden ze naar de berg puin en verbrijzeld meubilair; naar de inhoud van drie verdiepingen die zich op de grond had opgestapeld. En ze keken naar wat er uit het puin stak: de cadeaus van hun vader, als kleurige accenten in de chaos: Margarita’s lievelingspop, beschadigde boeken, een keukenkastje dat op zijn kant lag en waar de potten en pannen uit rolden.

Een buurvrouw kreeg de kinderen in de gaten, die zich verschrikt aan elkaar vastklampten en hun best deden om niet te huilen.

‘Met jullie moeder is alles goed,’ zei ze. ‘En met de kleine Themis ook. Kijk! Daar zijn ze!’

Toen ontdekten de kinderen hun moeder; ze stond vlakbij, maar doordat ze onder het stof zat hadden ze haar niet herkend.

Elefthería's kastanjebruine haar zag wit, haar kleren zaten onder de pleisterkalk, die glinsterde in de lichte regen die begon te vallen. Ze stond nog altijd met Themis in haar armen toen de drie andere kinderen naar haar toe kwamen, luidkeels roepend om hun moeder.

Een buurman bracht een kan water, maar daar bleef het bij. En ook de betrokkenheid van de andere burens ging niet verder dan bezorgde blikken. De kinderen stonden op een kluitje naar de puinhopen van hun huis te kijken. Hun moeder was dusdanig van streek dat ze de aanblik niet aankon en zich afwendde.

De regen ging over in hagel, en tegen de tijd dat hun jas doorweekt begon te raken, beseften ze dat ze daar niet konden blijven staan. En Themis had niet eens een jas aan!

‘Ik heb het koud,’ zei ze, bibberend in haar roze jurkje. ‘Heel erg koud.’

‘Ja. Kom, we gaan. We moeten ergens heen waar het warm en droog is,’ zei haar moeder troostend. En precies op dat moment, alsof het zo moest zijn, kwam de oma van de kinderen aanlopen. Elefthería Korális had haar petherá nog nooit zo gehaat, in het besef dat ze van haar afhankelijk was.

Amper een uur later zat ze met de kinderen in het moderne appartement van kyría Korális in Patissia.

Die zei niet met zo veel woorden dat ze gelijk had gekregen, maar haar manier van doen sprak boekdelen. En dat maakte het voor Elefthería nog onverdraaglijker. Ze had niets meer, ze was alles kwijt, zelfs de regie over haar eigen leven.

De volgende dag ging ze terug naar de Odós Antigonis om de schade op te nemen.

Het fraaie meubilair, waar haar ouders zo trots op waren geweest, was niet meer te redden. Stukken gepolijst, ingelegd hout en fraai gecanneleerde poten en hoekstijlen lagen als puzzelstukjes verspreid over het puin. Maar de mahoniehouten tafel had de verwoesting doorstaan.

Elefthería zette alle voorzichtigheid opzij en klauterde over glaszerven, brokken pleisterwerk en verbrijzelde stukken hout, net zo lang tot ze had gevonden wat ze zocht: het kistje met haar siera-